

УДК 343. 241

*Павловська А. А.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ «ВІКОВОЇ НЕОСУДНОСТІ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб. Акцентується увага на дослідженні поняття вікової неосудності. Окреслено проблемне питання щодо співвідношення змісту вікової неосудності й обмеженої осудності.

Ключові слова: вік, неповнолітній, вікова неосудність, обмежена осудність, психічний розлад, психічний розвиток.

Стаття посвящена вопросам уголовной ответственности несовершеннолетних лиц. Акцентируется внимание на исследовании понятия возрастной невменяемости. Очерчен проблемный вопрос относительно соотношения содержания возрастной невменяемости и ограниченной вменяемости.

Ключевые слова: возраст, несовершеннолетний, возрастная невменяемость, ограниченная вменяемость, психическое расстройство, психическое развитие.

Постановка проблеми. Згідно з положенням кримінального законодавства України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину. Безперечно, що в своєму загальному визначенні всі елементи складу злочину є рівними між собою, проте встановлення кримінальної відповідальності неповнолітнього ґрунтується здебільшого на суб'єкті злочину.

В Україні, як і в усьому світі, найвищою цінністю визнано забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Особливу увагу приділено неповнолітнім, які виступають

однією з найнезахищеніших верств населення, що зумовлює необхідність створення особливих умов для забезпечення та реалізації їхніх прав [1, с. 95].

Неповнолітні як спеціальний суб'єкт кримінальної відповідальності характеризуються певною своєрідністю, що полягає в тому віці, який обумовлює психічний та фізіологічний розвиток особистості, набуття нею певних знань, вмінь і навичок, які дають змогу усвідомлювати характер своїх дій та керувати ними [4].

Слід зазначити, що норми чинного кримінального законодавства України не містять чіткої регламен-

тації щодо особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, які відстають у психічному розвитку, що не є наслідком психічного захворювання.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. По суті, зазначена проблема є комплексною, тому вона вивчалася не лише вченими з галузі юриспруденції, але й спеціалістами з циклу психології та психіатрії. Вважаємо за потрібне відмітити роботи Ю. М. Антоняна, З. А. Астемірова, В. М. Бурдіна, В. П. Васильєва, Т. О. Гончар, В. А. Гур'єва, С. Ф. Денисової, М. Н. Коченова, Н. А. Мірошніченко, Р. І. Міхеєва, Г. В. Назаренко, О. Д. Ситковської, М. С. Таганцева, Є. І. Цимбала, О. О. Ямкової та ін.

Проте проблема вчинення злочинів неповнолітніми залишається однією з актуальних для українського суспільства та потребує подальшого дослідження. Вважаємо за необхідне зауважити, що її висвітлення обумовлюється такими чинниками, як наявність неоднозначних положень і їх різне трактування, труднощі в судовій практиці щодо кваліфікації та проблематичність оцінювання результатів експертних досліджень [2, с. 122].

Формулювання цілей (мети) статті. Метою статі є висвітлення основних положень вікової осудності, визначення її ознак та особливостей задля підвищення ефективності використання під час кваліфікації злочинів, учинених неповнолітніми особами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії кримінального права та у правозастосовчій практиці виникають певні труднощі з визначенням правових наслідків учинення неповнолітньою особою

суспільно небезпечного діяння, яка через відставання у психічному розвитку, не пов'язане з психічними розладами, не могла повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. Деякі науковці пропонують визнавати таких неповнолітніх осіб обмежено осудними. Не можна погодитися з такою думкою, оскільки в цьому випадку відставання у психічному розвитку, не пов'язується з психічними розладами, про що свідчить відсутність обов'язкового медичного критерію обмеженої осудності [3, с. 575]

Оскільки чинний КК України не регламентує правові наслідки щодо цієї категорії осіб, у цьому питанні судова практика йде шляхом визнання їх осудними, й факт відставання психічного розвитку, не пов'язаний з психічними розладами, у неповнолітнього може враховуватися лише на власний розсуд суду під час призначення покарання. Слід зауважити, що це є порушенням одного з принципів кримінального права, а саме індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Не можемо погодитися з такою позицією, оскільки таких неповнолітніх, які не повною мірою усвідомлювали свої дії та керували ними під час учинення суспільно небезпечного діяння, не можна визнавати осудними. Так, існують фактори, що впливають на здатність неповнолітнього усвідомлювати свої дії та керування ними, проте вони в жодному разі не пов'язані з психічними захворюваннями. У кримінально-правовій доктрині такий стан відомий як «вікова неосудність», що означає кримінально-релевантний психічний стан, який виключає можливість притягнення неповнолітнього до

кримінальної відповідальності через невідповідність хронологічного віку фактично досягнутому психологічному віку [4; 5].

Здається зрозумілим, що закріплення в частині 1 ст. 22 КК України календарного віку неповнолітнього первісно означає його вікову осудність, тобто здатність усвідомлювати суспільно-небезпечний характер своїх дій і можливість ними керувати. Проте, як уже було нами зауважено, на практиці зустрічаються неординарні ситуації коли неповнолітній досяг віку кримінальної відповідальності, але внаслідок відставання в психічному розвитку, не пов'язаного з психічним розладом, під час здійснення суспільно небезпечного діяння не міг повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними. У цьому випадку ступінь його соціальної зрілості не відповідає календарному віку, що свідчить про невідповідність паспортного та психологічного віку.

Головною передумовою для визнання законодавцем осіб, що досягли зазначеного в КК України віку, здатними нести кримінальну відповідальність, вважається достатній рівень їх психічного, соціально-етичного розвитку. Таким чином, йдеться про рівні вікового індивідуального розвитку, що забезпечує соціально орієнтовану керованість поведінкою в ситуації вибору, тобто здатність і можливість особи підходити до вибору цілей і способу вчинення дій, враховуючи їх наслідки для оточуючих; оцінювати діяння з погляду етичних і правових норм, наявних у суспільстві.

Під час встановлення віку, з якого настає кримінальна відповіда-

льність, для законодавця є принципово важливим момент усвідомлення неповнолітнім фактичного характеру своїх дій і можливості керувати ними, а також досягнення соціальної зрілості. Так, на наш погляд, у разі притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності фактичний вік особи повинен бути первинним відносно календарного. Зважаючи на викладене, бачиться доцільним закріпити особливе правило встановлення саме віку суб'єкта злочину, а не віку кримінальної відповідальності.

Не можемо не погодитись із думкою деяких учених, які зазначають, що вікова незрілість неповнолітнього з позиції психіатрії визначається як процес або результат, за якого встановлений стан психіки відповідає більш ранньому рівню розвитку особи. [2, с. 122] Тобто, за наявності такої затримки у підлітків лишаються недорозвиненими елементарні процеси, а саме мислення й навички читання, можуть спостерігатись порушення мовної та інтелектуальної діяльності тощо.

Вікова неосудність характеризується такими ознаками (критеріями): 1) медичним – наявність відставання в психічному розвитку, не пов'язаного з психічним розладом; 2) юридичним, який означає, що особа не могла повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) або керувати ними; 3) тимчасовим, який підкреслює те, що саме у момент здійснення суспільно небезпечного діяння дві інших ознаки «вікової неосудності» впливали на поведінку підлітка.

Отже, уявляється можливим зробити висновок, що «вікова неосудність» означає, що особа, яка досяг-

ла віку настання кримінальної відповідальності, у момент здійснення суспільно небезпечного діяння внаслідок відставання в психічному розвитку, не пов'язаного з психічним розладом, не могла повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своєї поведінки або керувати ними.

Водночас зазначимо, що на сьогодні не існує чіткого законодавчого визначення обмеженої осудності, є лише теоретичне, узагальнене визначення. В юридичній літературі можна зустріти думку, з нашої точки зору, дещо парадоксальну, що обмежена осудність і відставання у розвитку – це майже одне й те ж саме, що визначається неповною осудністю, але за наявності різних критеріїв.

Так, інтелектуальні ознаки обмеженої осудності та відставання в психічному розвитку характеризуються тим, що особа не повною мірою могла усвідомлювала суспільно-небезпечний характер своїх дій та/або керувати ними. Суттєва відмінність юридичного критерію вікової незрілості від юридичного критерію обмеженої осудності полягає в тому, що в разі відставання в психічному розвитку особа під час вчинення суспільно-небезпечного діяння не в змозі проявити свої вольові й інтелектуальні якості повною мірою [6, с. 58].

На наш погляд, слід погодитись із думкою деяких учених, які вважають, що це дещо формальна правова відмінність, адже визнання суспільно-небезпечного діяння незлочинним залежить у першу чергу від стану психічного розвитку неповнолітньої особи [2, с. 123].

Принципова відмінність вікової незрілості від неосудності полягає

саме в обмеженості волі й інтелекту. Неповнолітня особа через відставання в психічному розвитку здатна усвідомлювати вчинені нею діяння, що мають певне юридичне значення, і не усвідомлювати інших, або не здатна керувати деякими елементами своїх дій (помилкові уявлення щодо оточення) [7, с. 85].

Таким чином, у разі вікової незрілості часткове усвідомлення фактів учиненого має соціальне значення, тобто є не повне сприйняття свого суспільно-небезпечного діяння, й за наявності інтелектуального моменту спостерігається відсутність вольового. Це обумовлюється віковою незрілістю у випадку відсутності аномалій розвитку психіки.

З огляду на викладене вище, слід зазначити, що чинне кримінальне законодавство не захищає окреслену категорію осіб, їх права та свободи й не передбачає застосування такого поняття, як «вікова неосудність». Проте відповідно до пункту 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» визначається обов'язок суду щодо дослідження психічного розвитку неповнолітнього. Так, за наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг він повністю усвідомлювати значення

своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії [8].

Викладені обставини дозволяють зробити **висновок** щодо необхідності застосування так званої «вікової неосудності» з огляду на наявні негативні соціальні явища, що впливають на рівень злочинності серед

неповнолітніх осіб, які мають певні вади психічного розвитку (в інтелектуальній, вольовій та емоційній сферах).

Вирішення цієї проблеми потребує гнучкого підходу в світлі подальшого вдосконалення та розвитку кримінального законодавства, що регламентує особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб.

Список використаних джерел

1. Синявська Ю. Ю. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2010. № 3. С. 95–98.
2. Гриндей Л. М. Відставання психічного розвитку неповнолітнього і його відмежування від неосудності та обмеженої осудності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 121–124.
3. Мирошніченко Н. М. Вікова осудність як різновид осудності у концепції кримінальні проступки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 328–331.
4. Мирошніченко Н. М. Ретроспективний огляд положень законодавства щодо вікової осудності неповнолітніх. *Порівняльно-аналітичне право* : URL: http://www.pap.in.ua/4_2015/102.pdf (дата звернення: 27.01.2018).
5. Сисой В. В. Концепція вікової неосудності в кримінальному законодавстві України. *Логос* : зб. наук. праць. URL: http://ukrlogos.in.ua/documents/18_05_2018_58.pdf (дата звернення: 27.01.2018).
6. Цымбал Е. Ограниченная вменяемость: дискуссионные вопросы теории и правоприменительной практики. *Уголовное право*. 2002. № 1. С. 58.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельник, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
8. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України : від 16.04.2004 № 5. /База даних «Законодавство України» /Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04> (дата звернення: 27.01.2018).

A. Pavlovska,

PhD in Law, senior teacher of Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs

PROBLEMS OF DETERMINING AGE INSANITY IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The article is devoted to the criminal responsibility of the minors. Special attention is paid on research of the concept of the age-dependent diminished respon-

sibility. The outlined problem is related to the correlation of maintenance of the age-dependent diminished responsibility and the limited responsibility in general.

The criminal law theory and the law enforcement practice have certain difficulties in determining the legal consequences of the socially dangerous actions committed by the minors, who have the lag in psychical their development, which are unrelated to their psychical disorders. So, such minors could not fully realize and manage their actions. Some researchers suggest to acknowledge such minors as limitedly responsible.

Thus, it is possible to make the conclusion, that the «age insanity» means the following: a person, who has the age of criminal responsibility in the moment of committing the socially dangerous action as a result of the lag in his/her psychical development, which is not related to their psychical disorders, an such minor can not fully realize and manage his/her action.

The intellectual signs of the limited responsibility and the lag in the psychical development are characterized by the incapability of a person to realize fully and manage his/her dangerous actions. The substantial difference between the legal criteria of the age insanity and the limited responsibility consists in the psychical development lag of the person during committing the socially dangerous action. So, the person has the intellectual qualities, which make him/her unable to realize fully his/her dangerous actions.

The "age insanity" is envisaged in the cases of absence of anomalies in the psychological development.

Taking into account the above mentioned, it should be noted that the current criminal legislation of Ukraine does not protect the rights and freedoms of such category of persons and does not envisage application of the concept «age insanity».

Keywords: *age, minor, age insanity, limited responsibility, psychical disorder, psychical development.*

Надійшла до редакції 13.02.2018